

RIPORTISKOLA

Pályi András

Ténybeszéd

A lengyel riportiskola

Mitől oly fontos, kérdeném, hogy valamely epizód valóban megesett-e, vagy csupán a történetbe amúgy karakteresen belesimuló kitalálás egy irodalmi riportban? Különösen, ha olyan remekbe szabott irodalmi-történelmi-antropológiai riportátszról van szó, mint Ryszard Kapuściński könyvei, mondjuk, a Hailé Szelasszié etióp birodalmának végnapjait megidéző *Császár* vagy *A sahisah*, amely Reza Pahlavi elűzéséről és az ajatollahok forradalmáról tudósít. A nyolcvanas évek elején mindkét Kapuścińskimű bestsellernek számított nálunk is, utóvégre a lengyel író, akit addigra világszerte a harmadik világ felszabadító mozgalmainak szakértőjeként és krónikásaként tartottak számon, nemcsak Iránról, Afrikáról, Latin-Amerikáról beszélt, hanem

az önkény természetrajzáról is,

ami errefelé, a mi tájaink is ismerősen csengett. Épp azokat az autentikus mondatokat tudta távoli diktatúrák és forradalmak kapcsán leírni, amelyekre a már-már felbomlóban lévő szovjet blokk lakói a hivatalos hazugságok helyett szomjaztak. Ráadásul Artur Domosławski, aki tanítványa, barátja, bizalmasa volt „a riport mágusának”, és aki a 2007-ben, hetvennégy esztendősen elhunyt mester alakját két évvel ezelőtt felkavaró-tabudöntőgető riportkönyvben idézte meg – ez jelent meg nemrég magyarul *Háborúk és forradalmak költsége* címmel (az eredeti cím prózaibb és pontosabb: *Kapuściński non-fiction*). A *Császárból* és *A sahisahból* vett idézetek, valamint korabeli tanúk alapján mutatja be, milyen bőven merített az író a pártállami Lengyelország kulisszatitkaiból. Azaz nem mi

„olvastuk bele” a magunk Kelet-Európáját Kapuściński egzotikus beszámolóiba, hanem ő „olvasta ki” itteni ismereteiből a távoli esetek mély politikai-társadalmi-lélektani rokonságát. Végére is volt honnan informálódnia: ahogy Domosławski emlékeztet rá, évtizedeken át meghitt baráti szálak fűzték a legfelsőbb lengyel pártvezetés több tagjához, és hosszú időn át – a jelek szerint egészen az 1981-ben bevezetett lengyel hadiállapotig, amikor is visszaadta párttagkönyvét – valóban hitt a kommunista eszmék világát jobbá formáló erejében. Mondhatnánk, másképp nem is lehetett volna belőle már az ötvenes évek végétől utazó riportter. Sokan, akik mentgetni igyekeznek őt, épp ezt hozzák fel mentségére, ám életrajzírója ezzel a tézissel is perbe száll, mondván, ne a mítikus Kapuściński-képhez akarjuk hozzáfűzni a tényeket, ezzel leszünk csak igazán hűtlenek hozzá, inkább próbáljuk megérteni és nyomon követni őt, még ha magát a Kapuściński-mítoszt is saját maga teremtette. De nem azért, hogy elfedje vele azt, amit a világban meglátott, hanem hogy épp – legendás, az életét újra meg újra kockára tevő riporterként – mindenki másnál hitelesebben szólhasson.

És ezzel már benne is vagyunk a kérdés sűrűjében. Nemcsak a Kapuściński-életmű, hanem a munkái hatására már a hatvanas-hetvenes években kialakuló és egyre markánsabb hangú lengyel riportiskola sűrűjében. Igen magasra emelte ugyanis a mércét önmaga előtt. „Nem vagyok »kitalálós« fajta” – állította, hangsúlyozva, hogy nem vonzza a fikció, hogy csak azt írja le, ami megtörtént, amit a saját szemével látott, ám ugyanakkor adott rá, hogy kidolgozott, gondosan megformált szöveg kerüljön ki a keze alól. És főként olyan, amely globális összefüggések

ben látja a világot. 1958-ban sikerül kiküldetnie magát a *Polityka* hetilaptól a ghánai függetlenséget kikiáltó Nkrumah naggyűlésére Accrába, írja Domosławski, és itt, „az accrai West Enden kezd szárba szökkenni a riportter és az író anticolonialista, a Nyugattal és a kapitalizmussal szemben kritikus világnézetének Indiában elvetett magva”. És hozzáfűzi: „Ez a világnézet – némi finomítással – élete végéig kitart.” Ami annyit tesz, hogy Kapuścińskit mindig az eslesek, a kisemmizettek, az áldozatok oldalán látjuk. Akkor is, ha a rendszerváltás után megszakítja kapcsolatait a régi befolyásos elvtársakkal, és szerzői jogait a katolikus-liberális krakkói *Znakn* adja, akkor is, ha Domosławski mostani nyomozása során bizony fény derül rá, hogy

a mester mégiscsak konfabulált

főleg saját személyét illetően, hogy például édesapját a háború kitörése után nem hurcolták el a szovjetek, és nem a katyri transzportból szökött haza, hogy ő maga aligha állt négy alkalommal is kivégzőosztag előtt, hogy nem ismerte se Che Guevarát, se Lumumbát, hogy a *Császár* nem egy epizódja a jelek szerint merő fikció, hogy riportútjairól jó ideig a titkosszolgálatoknak is jelentéseket írt és így tovább. „Olyan legendát gyártott magáról, melyben rengeteg gyönyörű, imponáló, néha vérfagyasztó történet van, de ezek sokszor, sajnos, »túlszínezettek«” – mondja Wiktor Osiatyński az életrajzírónak. Ám ha úgy tekintjük, hogy ez „a nagyság ára”, akkor a legfontosabb küldetését nem árulta el: hogy „északi” szemmel is látni és érteni akarta a „Dél” forrongását.

Domosławski Kapuściński-portréja mégis felajzotta a lengyelországi kedélyeket. Jellemző, hogy a negyvenötéves példányszámban megjelent könyv egyetlen nap alatt hiánycikk lett. Domosławski maga is meglepődött a fogadtáson. Rá kellett jönnie, hogy nemcsak a Kapuściński-mítosz – az író világfelfogásával már mit sem törődő – híveit háborította fel, nemcsak a hű feleség mellett szeretőt tartó férj, a lányával szót érteni képtelen apa figurája sértett érzékenységeket, hanem – enyhén szólva is – a lengyel riportiskola ethoszát kérdőjelezte meg.

ESSZÉ

Ezáltal újra a szakmai figyelem fókuszába emelte a régi kérdést: hol a szerzői szabadság és a feltétlen valóságghűség, a tényekhez ragaszkodás határa? Mert ma „a tényirodalom érdekesebb és közelebb áll a valósághoz, mint a szépirodalom”, mert „semmilyen fikció nem képes visszaadni az életet a maga összetett mivoltában” – idéz olvasói véleményeket az általa vezetett közvélemény-kutatásból Mariusz Szczygieł. Márpedig az olvasói bizalom kötelez, egy olyan világban különösképp, amelyben a sajtótermékek jelentős részében a tények helyett a látszatok, a paranoid gyanúsítások, az összeesküvéselméletek dominálnak. A mai lengyel irodalmi riport legjobbjainak tehát szembe kellett nézniük azzal, miként viszik tovább nemcsak az – Andrzej Stasiuk szavaival – „saját magából fiktív személyt kreáló” Kapuściński, hanem egy immár nagy múltú műfaj hagyományát is.

Nilván nincs lengyel riportiskola a pártállami *Polityka* hetilap nélkül, amely az akkori idők tipikus húzd meg – ereszd meg fóruma, propagandaorgánus és levezető szelep volt, de nincs a nyolcvanas évekbeli

szamizdat nyilvánosság

nélkül sem, amikor már az olyan nagy nevek is, mint Hanna Krall vagy Teresa Torańska, a földalatti megjelenést választották – és természetesen

nincs lengyel riportiskola a *Gazeta Wyborcza* nélkül, amelyet a főszerkesztő, Adam Michnik szellemesen nevez a legmegbízhatóbb napilapnak az Elba és Vlagyivosztk között, és amelynek immár kis híján két évtizede *Duży Format*, azaz *Nagy Formátum* címmel hetente riportmelléklete jelenik meg. Ennek szerkesztője Mariusz Szczygieł, a riporteri utánpótláson fáradózó varsói Riportintézet egyik alapítója, aki a *Nagyvilág* folyóirat lengyel tényirodalomnak szentelt 2011. decemberi számát is válogatta.

Kilenc lebilincselően író, egyéni hangú riportert szólaltat meg ez a lapszám, mindannyiukat olyan erős anyaggal, hogy külön méltatást érdemelnének, a legérdekesebb számomra mégis, hogy a maga módján minden szerző válaszol a fentebb exponált kérdésre. A holokausztot csodával határos módon túlélő Hanna Krall három kis története a kiirtott-eltűnt lengyel zsidóság, mondjuk így, metafizikai jelenlétéről beszél száraz, tömondatos feljegyzésekben. Szczygieł *Reality*je ennél is radikálisabb: egy háromgyerekes anya naplóját olvassa, aki hosszú évtizedeken át volt „saját megfigyeléseinek tárgya”, azaz minden hétköznapi tettét (felvette a telefont, gombalevest evett, véletlenül találkozott valakivel) lajstromba szedte. Ebből a lajstromból rajzol portrét hősről, akit személyesen nem is ismert. Wojciech Tochman Hercegovina hegyei közt akarja megérteni a szrebrenyicai gyerekáldozá-

tok sorsát, ami legalább olyan lélegzetelállító krimi, mint Witold Szabłowski szerelmi happy endje (*Szeretetből tettem, húgom*) a patriarchális törökországi végekről, az asszonyaikat-lányaikat becsületből lemészárló kurdok világából.

Nem folytatom. Szédült, kijózanító kérdésekkel teszem le a *Nagyvilág*ot, akár negyedszázaddal ezelőtt az említett Kapuściński-könyveket. Eszembe jut, hogy annak idején a magyar szociográfia is virágkorát élte, szükségünk volt rá, szomjaztuk a ténybeszédet. És ma? Ma hol tartunk? Mivé, hová korcsosult hazai tényigényünk? Miféle pótszerekkel élünk? És min múltott, hogy eközben a lengyel tényirodalom immár tucatnyi Kapuścińskivel dicsekedhet? Talán a *Gazeta Wyborczán*, amely naponta irgalmatlanul beleveri olvasói orrát a tényekbe? Vagy a társadalmon, amely csfpi-marja a *Gazetát*, felesel vele, de ragaszkodik hozzá? Ahogy a lengyel riportiskola ifjú talentumai is, teszem azt, megmosolyogják Kapuściński mester leplezett önmitizálását és konfabulációit, mégis tudják, hogy az az út, amelyen ő járt, igenis folytatható: látni kell, érteni, megírni. Ennyi. És a tudást átadni.

(A lengyel tényirodalomról március 27-én, kedden tartanak minikonferenciát – többek között Mariusz Szczygieł részvételével – a terézvárosi Mozsár kávézóban.)

Népszabadság, 2012. április 6.

Riport A lengyel iskolában magas polcon van a valóság Szczygiel megírja a Nincset

Miklós Gábor

Riportrovatot vezet a *Gazeta Wyborcza*ban, és riporteriskolát is alapított. Eközben társtulajdonos egy varsói könyvesboltban, ahol tényirodalmat árulnak, és a riportokról lehet csevegni kávé mellett. *Mariusz Szczygiel*nek 2007-ben már megjelent magyarul egy riportkötete Csehországról Gottland címen. Egyébként megjelent ez a könyv még vagy tucatnyi nyelven, csehül pedig kötelező olvasmány is lett. Hamarosan újabb cseh tárgyú kötetét adják ki magyarul, a decemberi *Nagyvilág* pedig közzétette lengyel tényirodalmi összeállítását. A 45 éves szerző Budapesten pódiumbeszélgetésen vett részt, a *Népszabadságnak* pedig arról beszélt, miért olyan fontos a lengyeleknek a riport, s miért tart fenn lapja külön riportmellékletet.

Lengyelországban kultusza van a riportnak, hiszen olyan világnagyságok alkottak tényirodalmat, mint *Ryszard Kapusczyński* és *Hanna Krall*. A külföldről szóló riport is fontos: azelőtt mert nem utazhattunk, most meg az utazással megnőtt a világ megértése iránti vágy. A televíziók borzasztó felületesek, a bulvárlapok pedig koholt celebsztorikkal szórakoztatják a közönségüket. És akkor még nem beszéltünk a politikusokról! Az emberek csak azt értik meg, hogy egymásnak estek, de hogy miért? A riport lehetőséget ad az olvasónak, hogy elmehetjen a másik ember világában – mondja.

A lengyel riporter így merítkezett meg a csehek világában, amely olyan ismerősnek, közelinek tűnik, de az ő megvilágításában rögtön más fényt kap. A kedélyes cseh „svejki modell” nála kétségessé lesz. A Szczygiel által összeállított lapszámban van riport a Krimről és a törökországi kurdoknál elkövetett „becsületgyilkosságokról” is. Azt mondja: a riporter segíthet, hogy az európai, adott esetben lengyel olvasó ne féljen a muzulmán-

„Ragaszkodni az igazsághoz, óvni az embert” FOTÓ: KURUCZ ÁRPÁD

tól vagy arabtól, hiszen megismerheti őt a riport által.

Lengyelországban tehát él az újságírói riport műfaja. A *Gazeta Wyborcza* mellékletén (*Duży format*, magyarul Nagyformátum) kívül rendszeresen közöl riportokat több hetilap, a *Polityka*, a *Tygodnik Powszechny* (progresszív) katolikus hetilap és a *Wprost* is. A jobboldali lapok ritkán közölnek ilyen műfajú írást. Hogy miért? Nem csak mert ez drága műfaj. Szczygiel szerint a jobboldalt nem érdekli az egyén. Őket a nemzet, a haza, az értékek, az állam, a politikai rendszer izgatja. A riporternek pedig – állítja – baloldali lelke van. Ő antikommunistának tartja magát, de a riporter módszerét, hozzáállá-

sát, a részvét attitűdjét csakis baloldaliként tudja elképzelni. Nem a jelen, hanem a múlt érdekli a jobboldali sajtót. Ezért ha már riport jelenik meg ott, akkor az általában történelmi riport. Ezt a műfajt ő is műveli: a Gottlandban feltárta a prágai Sztálin-emlékmű történetét, s riportban írta meg a Bat’á cipőgyáros-dinasztia különös történetét, akárcsak az 1968 után meghurcoltak történetét.

Megkérdeztem, mi tartja életben lapjában a műfajt. A lap alapító-főszerkesztője, *Adam Michnik* a riportról azt írta, az „vízcseppben a tenger”. Szczygiel egyik elődje a riportrovat élén *Hanna Krall* volt. Az ő könyve az Egy lépéssel az Úristen előtt (Az 1943-as varsói gettófelkelés története, ahogy azt az egyetlen túlélő parancsnok, *Marek Edelman* elmondta neki) magyarul kétszer is megjelent. A *Nagyvilág* összeállításában *Krall*-nak három megrázó írása is szerepel.

Nehéz meghatározni az esetükben, szépirodalom vagy tényirodalom-e, amit olvasunk. *Mariusz Szczygiel* azt mondja, „az író olyan, mint az Úristen, azt tehet hőseivel, a történetével, amit akar”. A riporternek viszont ragaszkodnia kell az igazsághoz. Ő maga szerkesztőként sokszor ellenőrzi név nélkül szereplők személyazonosságát, megőrizve az újságírói titkot. Ragaszkodni az igazsághoz, óvni az embert, és mindezt irodalmi szinten közvetíteni az olvasónak – ez a lengyel riporter iskolája lényege *Mariusz Szczygiel* szerint. Most új könyvön dolgozik. Közép-európai történetek lesznek benne, s az lesz a kötet címe: *Niema*, azaz Nincs. Arról akar írni, mit éltek át az emberek, akikről valamit elvettek mások, a történelem. Hogyan élnek együtt a hiánnyal? Ő nagyapja hiányzó sírját akarja megkeresni. A nagyapát ukrán nacionalisták ölték meg a mai Nyugat-Ukrajnában. A szülei nem keresték a sírt, el akarták felejtetni a történetet, a történelmet. Ez a hiány viszont gyötri az unokát. Utánamegy a nincsnek.

NAGYVILÁG -2011. december

NAGY VILÁG

Világirodalmi folyóirat

LENGYEL TÉNYIRODALOM

Mariusz Szczygieł összeállítása

AGNIESZKA WÓJCIŃSKA

A kígyó levedli bőrét

HANNA KRALL

A hamburgi nő • A dibuk • A karosszék

MAŁGORZATA SZEJNERT

A teknősbéka háza

MARIUSZ SZCZYGIEL

Reality

WOJCIECH TOCHMAN

Hercegovina hegyei

JACEK HUGO-BADER

Cseresnyéskert

WŁODZIMIERZ NOWAK

Fejkőrfogat

LIDIA OSTAŁOWSKA

Hisz a véletlenben?

ANGELIKA KUŹNIAK

Megölték bennem Heidit

WITOLD SZABLÓWSKI

Szereterből tettem, húgom

2011/12

Elektronikus sajtó:

http://port.hu/pls/w/event.event_page?i_event_id=1892922&i_event_area_id=38&i_city_id=-1&i_topic_id=50&i_county_id=-1

<http://kultura.hu/main.php?folderID=887&articleID=323674&ctag=articlelist&iid=1>

http://www.litera.hu/lathatas/fikcio_nelkul_talalkozas_a_lengyel_tenyiroda_lommal

<http://www.campusonline.hu/programajanlo/fikcio-nelkul>

http://hirekhirek.network.hu/blog/hirek_hirek_hirek_klub_hirei/riporternek_lenni-annyi-mint-erteni-a-lengyel-riportiskola-estje-budapesten-marcius-27